

ўнікнення маларазумелай іншамоўнай лексікі перакладчыкамі канстытуцыі можна бачыць у прызначэнні гэтага тэкста для абавязковага вывучэння не толькі ўсім дарослым насельніцтвам, але і школьнікамі. Параўнанне арыгінальнага і перакладнога тэкста паказала, што недастаткова кваліфікаваны пераклад прыводзіць як да парушэння семантычнай эквівалентнасці, так і да нівеліроўкі спецыфічных стылёвых сродкаў.

Літаратура

1. *Доўнар Таіса*. Канстытуцыя Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі 1919 г. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 4. Мінск, 1997. С. 90.

Скарачэнні

АЧК-19 – Асновы Часовай Канстытуцыі Літоўскага Гаспадарства // Часопісь. 1920. № 1. С. 8-11.

К-18 – Конституция (Основной закон) Российской Социалистической Федеративной Республики. Москва, 1918 / Канстытуцыя (Асноўны закон) Расейскае Сацыялістычнае Федэратыўнае Радавае Распублікі. Масква, 1918 // Помнікі гісторыі права Беларусі. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.pravo.by>. Дата доступу: 14.10.2011.

УГ-18 – Першая ўстаўная грамата да народаў Беларусі (21 лютага 1918) // Акты Беларускай Народнай Рэспублікі. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.pravo.by>. Дата доступу: 12.10.2011.

Л.М. Навіцкая

МОЎНЫ АНАЛІЗ ЯК АСНОВА ГІСТАРЫЯГРАФІІ АГІЯГРАФІЧНЫХ ТВОРАЎ XV СТ. (АРФАГРАФІЧНЫ ЎЗРОВЕНЬ)

XV стагоддзе стала для беларускай мовы шмат у чым вызначальным. Менавіта ў гэты час беларускія кніжнікі, гледзячы на станоўчы перакладніцкі вопыт тэкстаў Святога Пісання ў чэхаў і палякаў, распачынаюць актыўную скрыптарскую дзейнасць – на старабеларускую *lingua vernacula* (лац. мясцовая мова) перапісваюцца тэксты як з паўднёваславянскіх, так і з неславянскіх крыніц. Адметнасць рэлігійных помнікаў гэтага перыяду палягае ў кантамінаваным характары іх моўнай арганізацыі. На тэксты беларускіх спісаў аказвалі ўплыў, па-першае, мова пратографа, па-другое, паўднёваславянская правапісная традыцыя, па-трэцяе, прыярытэты перапісчыка – жаданне

зробіць сакральны тэкст празрыстым для разумення, – гэтыя акалічнасці спрычынілі з’яўленне ў рукапісах жывых моўных рыс (лексічных, граматычных, фанетычных). Найбольш хутка адзначаныя асаблівасці праяўляюцца на арфаграфічным узроўні – правапісная манера скрыптарам жа можа стаць вызначальнай для генезіса помніка, акрэсліць ягоную лакальную і тэмпаральную арганізацыю.

Аб’ектам даследавання ў дадзеным артыкуле сталі два рукапісныя агіяграфічныя помнікі XV ст.: «Жыццё Еўфрасінні Полацкай» (далей ЖЕП – Л.Н.) – спіс сярэдзіны XV ст., адносіцца да так званай зборнікавай рэдакцыі і мае, натуральна, славянскую моўную аснову (збор Пагодзіна № 869, НРБ) – і «Жыццё Аляксея, чалавека божага» (далей ЖАЧБ – Л.Н.) – спіс канца XV ст. (Зборнік Q.I.391, РНБ). Паводле П.Уладзімірава, тэкст жыцця наследуе рэдакцыі XIII ст. *Legenda Aurea*, створанай архіепіскапам Генуі Джакапа дэ Вараджыне, і прыйшоў на беларускія землі праз чэшскае пасярэдніцтва [5, с. 288].

Прадметам даследавання з’яўляюцца найбольш вызначальныя арфаграфічныя асаблівасці двух тэкстаў – маркёры пашыранага ў XV ст. царкоўнаславянскага ўплыву на мову жыццёў. За асноўныя крытэрыі параўнання былі ўзяты пункты, якія ў арфаграфічнай сістэме з’яўляюцца адметнымі ў колькасным і статусным (якасным) плане [1, с. 343]:

- ступень ужывання графемы *a* для абазначэння гукавога спалучэння [ja];
- карэляцыя графем *i:u* ў становішчы перад галоснымі;
- суадносіны паўднеvasлавянскага *жд* і ўсходнеславянскага *ж* на месцы праславянскага **dj*;
- ступень узаемазамыняльнасці графем рэдукаваных *ь* і *ѣ*;
- колькасць непаўнагалосных напісанняў **trьt*, **trьt*, **tlьt*, **tlьt*;
- функцыянальныя суадносіны графем *ou* і *ѡ*;
- наяўнасць і асаблівасці ўжывання юса вялікага *ѡ*.

У тэксце ЖАЧБ ў словаформе *ѡтъѡмѡіа* ужыта спалучэнне *ѡа*. Гэты прыклад даследчыкамі рацыянальна трактуецца як арфаграфічны паланізм, дзе спалучэнне *ѡа* (замест *ѡ*) перадае польскае *ia* (*odejścia*) [2, с. 98-99], у якім літара *i* паказвае на мяккасць папярдняга зычнага. На карысць польскага, а не паўднеvasлавянскага генезіса дадзенага графічнага прыёма сведчыць нерэлігійны характар самой лексемы.

Перапісчык ЖЕП, капіруючы мову грэчаскіх рукапісаў, дзе адсутнічаюць ётаваныя літары, шырока ўжывае ў тэксце графему *a* для абазначэння [ja] – *братѡа*, *ѡдѡа*, *своа*. Такія напісанні складаюць 20 % [53:267] ад агульнай колькасці магчымых варыянтаў і разам з

палеаграфічнымі асаблівасцямі ўказваюць на паўднеvasлавянскі характар пратографа. Колькасныя суадносіны літар *а: ѡ:ѡ* пры абазначэнні [йа] можна выразіць праз апазіцыю 53:201:66.

У тэксце ЖАЧБ адзначаны 3 выпадкі ўжывання *и* перад галоснымі – *евфимиѡнь*, *приѡти*, у астатніх 12 выпадках ужываецца *і* – адпаведна замацаванай з канца XIV ст. паўднеvasлавянскай арфаграфічнай традыцыі: *горѡчїе*, *панны марїи*.

У спісе ЖЕП пры перадачы [i] з наступным галосным яскрава праяўляецца паўднеvasлавянскі ўплыў – перад літарамі галосных у спалучэнні з [й] у 97 % выпадкаў [251:259] пішацца *і*: *людїе*, у тым ліку гіпернармальнае *їоан*. І васьмярычнае *и* ў тоеснай пазіцыі прадстаўлена значна менш – 8 разоў: *со прилѣжанїе^М*.

Паўднеvasлавянскі ўплыў на мову рэлігійных помнікаў на графіка-арфаграфічным узроўні праявіўся праз пашырэнне спалучэння *жд* на месцы праславянскага **dj*. У адзначанай пазіцыі перапісчык ЖАЧБ аддае перавагу ўсходнеславянскім напісанням з *ж* – *межи нас*, *охоложоу*, *каждноюу*, стараславянская традыцыя рэалізавана ў адным выпадку – *вежды*. Такая ж тэндэнцыя назіраецца ў тэксце ЖЕП, у якім 9 з 10 арфаграм аформлены ў адпаведнасці з ўсходнеславянскай традыцыяй – *рождество*, *наслаждаются*. Прыклады з паўднеvasлавянскім спалучэннем *жд* адзінкавыя – *каждо*. Такім чынам, колькасная перавага напісання з *ж* на месцы **dj* збліжае тэксты ЖЕП і ЖАЧБ – абодва скрыптары імкнуліся перадаць асаблівасці жывой гаворкі.

Характар ужывання рэдукаваных ў тэксце ЖАЧБ можна вызначыць як неаднастайны. Пашырэнне ў XV ст. паўднеvasлавянскіх ўплываў, прыналежнасць помніка да рэлігійнай сферы патрабавалі ад перапісчыка кніжных напісанняў: у двух выпадках капіруецца стараславянскія ўжыванні *ъ* пры збегу зычных – *а кѣлаесъ*, *рѣвати*, сустракаюцца адзінкавыя напісанні з рэдукаваным у моцнай пазіцыі – *ѡтѣитїа* (у іншым месцы *ѡтоитѣю*). Але большая колькасць напісанняў адпавядае ўсходнеславянскай сістэме правапісу – абазначэнні рэдукаваных выкарыстоўваюцца або для ідэнтыфікацыі цвердасці-мяккасці папярэдняга гукa, або пішуцца проста па традыцыі – *семьнадцать*, *семънадцать*, *семнадцать*; *покормѣ* – *покормѣ*. Скрыптар ЖАЧБ не ўсведамляе *ь*, *ѣ* як абазначэнні галосных, на карысць чаго сведчыць пропуск рэдукаванага ў слабой пазіцыі ў сярэдзіне слова і ўжыванне галоснага поўнага ўтварэння на месцы моцнага рэдукаванага: *дерѣчи* – *издрѣ^Л*, *терпѣ^Л еси* – *терпливости*. Дзеяслоўныя формы трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга часу скарэктаваны ў

адпаведнасці са старабеларускай вымаўленчай традыцыяй [3, с. 255]: *ѡдпочиваетъ, кто дастъ*.

У адрозненне ад тэксту ЖАЧБ, у рукапісе ЖЕП паўднёваславянская фіналь *-тъ* ужываецца скрыптарам у 67 % выпадкаў – *сіяетъ, взываетъ*, што можа быць спрычынена жаданнем перапісчыка зрабіць спіс кніжным, надаць яму значнасці. Магчыма, скрыптар проста перапісаў дадзеныя спалучэнні так, як яны былі напісаны ў пратографе.

У рукапісе ЖЕП графемы рэдукаваных у 85 % выпадкаў [241:273] ужываюцца для абазначэння цвердасці-мяккасці папярэдняга зычнага, пераважна на канцы слоў: *черъто^Г, блг^Свенъ г^Сь бгъ иилъ^ъ*. Вызначальнымі з пункту гледжання супастаўлення двух помнікаў з’яўляюцца нешматлікія [11 фіксацый], але досыць паслядоўныя стараславянскія напісанні, дзе рэдукаваны паказвае на складаўтваральнасць плаўнага зычнага: *дръжати, ѡ^Твръзѣтсѧ* (параўн. *воздержаніе, ѡбдержи^М*). Адметна, што ў такіх напісаннях перапісчык ЖЕП паслядоўна замяняе *ь* на *ъ*.

Доказам неабазнанасці перапісчыка ЖЕП ў функцыях рэдукаваных з’яўляюцца прыклады, дзе рэдукаваны ў словаформе *гльсы* ўжыты на месцы галоснага поўнага ўтварэння [о]: *богари слашавиши ѡ^Т при^Дбныѧ еоуфроси^Ни гльсы* (с. 324). Гэтае напісанне можна разглядаць як фанетычны паланізм. На нявызначанасць пазіцыі рэдукаваных ў спісе ўказвае і ўжыванне *ь* замест *и* ў інфінітыве *итъ^Т*: *восхотѣ^ѣ итъ^Т во іерлмъ* (с. 326). Адзначанае змяшэнне функцый рэдукаваных спалучаецца ў ЖЕП з неадлюстраваннем рэдукаваных ў слабой пазіцыі (*кнзѧ, на всех*), што можа ўказваць на стараславянскі характар пратографа дадзенага помніка [6, с. 276].

Паўднёваславянскі ўплыў пры перадачы на пісьме гука [y] (за выключэннем [‘y], [йy]) праявіўся ў размежаванні функцыі дыграфа *ou* і літары *ѡ*. У другой палове XIV ст. зноў пашырылася папулярнае для твораў XI – XII стст. правіла, згодна з якім дыграф *ou* пішацца ў пачатку слоў і пасля галосных, а графема *ѡ* – пасля зычных. Таму натуральным падаецца той факт, што спіс ЖАЧБ XV ст. месціць шматлікія рэалізацыі гэтага правіла. У помніку ўжыванні лігатуры *ou* і манаграфа *ѡ* суадносяцца як 221:16, для абазначэння пачатковага [y] выкарыстана 73 лігатуры *ou* (*оудовою*) і 7 літар *ѡ* (*ѡзнавши*). У 8 абазначэннях [y] пасля галосных перапісчык ужывае выключна *ou* (*наоукоу*), пры адлюстраванні [y] пасля цвердых зычных пераважае дыграф *ou* – 140:9

(*пристѣнити-оу домоу*). Такім чынам, скрыптар ЖАЧБ рэалізуе ўсходнеславянскую традыцыю, аддаючы перавагу дыграфу *оу*.

У рукапісе ЖЕП стараславянская традыцыя выкарыстання дыграфу *оу* ў пачатку слоў і пасля галосных праводзіцца паслядоўна ў 44 фіксацыях: *оутѣиѣніе, еоуфросиніа*. У гэтых жа пазіцыях графема *ѣ* сустракаецца 49 разоў (за выключэннем *еуѣросиніа*): *ѣгожешими, еѣфросинію*. У становішчы пасля галосных з пары *ѣ:оу* перапісчык жыцця аддае перавагу грэчаскай графеме *ѣ* [263:2]: *сѣции, рабѣ* – *кноубо^М, бгоу*. Такая прапорцыя ва ўжыванні графем можа быць растлумачана паўднеvasлавянскім характарам пратографа, які ўадлюстраванні [у] наследаваў, відаць, грэчаскай арфаграфічнай сістэме.

Дэтэрмінантай рысай пры параўнанні ЖЕП і ЖАЧБ з'яўляецца таксама асаблівасць ужывання ў тэкстах помнікаў юсоў. Адметнай паўднеvasлавянскай рысай, не рэалізаванай ў ЖАЧБ, стала выкарыстанне ў рукапісе ЖЕП юса вялікага *ѣ*. Зразумела, у XV ст., калі ствараўся аналізуемы спіс, скрыптар не мог пры напісанні *ѣ* абавірацца на вымаўленне, бо насава галосны [о^н] змяніўся на [у] яшчэ ў дапісьмовы перыяд. Гэта тлумачыць той факт, што ў 9 выпадках юс вялікі выкарыстоўваецца як графічны дублет *ѣ*, рэдка дэтэрмініруючы арфаграму былых насаваў – *постѣпающѣ, на глѣѣ, еп^спѣ*.

Такім чынам, падводзячы вынікі, мы можам сказаць, што аналіз некаторых арфаграфічных асаблівасцяў ЖЕП і ЖАЧБ дазволіў аднесці гэтыя помнікі да розных графіка-арфаграфічных сістэм. Тэкст ЖЕП вызначаецца вялікай колькасцю паўднеvasлавянскіх напісанняў, што было абумоўлена, відаць, моцным уплывам пратографа, які, хутчэй за ўсё, меў царкоўнаславянскую аснову ці стаў аб'ектам паўднеvasлавянскага ўплыву. Таму прыдатнай падаецца гіпотэза аб прыналежнасці пратографа ЖЕП да старажытнарускага пісьменства, у адрозненне ад пратографа ЖАЧБ, які, як было адзначана вышэй, мае заходняе паходжанне. Акрамя таго, малы працэнт арфаграфічных царкоўнаславянстваў у тэксце дае падставы сцвярджаць, што дадзены спіс ЖАЧБ ствараўся ў рэчышы старабеларускай мовы, якая, як вядома, не мела настолькі моцнага паўднеvasлавянскага ўплыву, як старажытнаруская.

Дадзены аналіз арфаграфічнага ўзроўню ЖАЧБ і ЖЕП цалкам пацвярджаюць высновы, зробленыя ў выніку разгляду марфалагічных асаблівасцяў абодвух спісаў. ЖАЧБ у спісе XV ст., якое па часе супадае са спісам ЖЕП, характарызуецца значна больш рэдкім ужываннем кніжных запазычанняў у мове творца. На параўнальна невялікую колькасць кніжнаславянскіх элементаў у ЖАЧБ магла паўплываць

моўная сітуацыя ў XV ст., якая характарызавалася дэмакратызацыяй кніжнай мовы. Па-першае, народная мова садзейнічала большаму разуменню святых твораў. Па-другое, у XV ст. на Захадзе адбываўся росквіт рацыяналізму – вызваленне ад сярэдневяковага (у тым ліку і рэлігійнага) гнету – водгукі якога з першымі пратэстанцкімі і гусіцкімі ідэямі пранікалі на беларускія землі, ставячы народную мову ў аснове рэлігійнага пісьменства, робячы рэлігійныя творы больш зразумелымі [4, с. 8]. Перакладзенае з помніка заходняй спадчыны ў XV ст., ЖАЧБ, такім чынам, пераняло шматлікія заходнія рысы і прадугадала тэндэнцыі, якія ў старабеларускай мове вызначыліся на паўстагоддзе пазней.

Літаратура

1. *Гальченко М.Г.* Книжная культура. Книгописание. Надписи на иконах Древней Руси. (Избранные работы). Москва, 2001.
2. *Жураўскі А.І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. Т. 1. Мінск, 1967.
3. *Карский Е.Ф.* Белорусы. Москва, 1955-56.
4. *Карский Е.Ф.* Западнорусские переводы Псалтыри в XV-XVII вв. Варшава, 1896.
5. *Карский Е.* Западнорусский сборник XV века Публичной библиотеки в С.-Петербурге Q.1.№ 391 // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. Москва, 1962.
6. *Миронова Т.Л.* Хронология старославянских и древнерусских рукописных книг X – XI вв. Москва, 2001.